

УДК 81/373.2

ОЖИДІВ, ОГЛЯДІВ... І ПОДІБНІ

Зоряна Купчинська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/343, 79602 Львів, Україна,
тел.: (80 322) 296 47 17*

Посесивні ойконіми містять особові назви із компонентом *о-*. Ці оніми порізненому трактують учені: деякі мовознавці розглядають їх як композити, інші – як відапелятивні утворення, ускладнені префіксами, окремі з них – як особливі імена, „несправжні композити”. Такі оніми – загальнослов’янське явище.

Ключові слова: посесивна ойконімія, імена-композити.

Посесивні ойконіми найкраще репрезентують антропонімікон найдавнішого періоду через те, що саме з цього пласту онімів можемо виокремити ті власні назви, які не засвідчені ніякими іншими пам’ятками культури.

У слов’янській ономастиці є уже багато праць, присвячених вивченню найдавнішого слов’янського іменного фонду: [Palacký 1832], [Miklosich 1860], [Maretić 1886], [Морошкин 1867], [Тушиков 1903], [Селищев 1948], [Taszycki 1958], [Гумецька 1958], [Сухомлин 1964], [Железняк 1965;1969], [Суперанская 1969], [Чучка 1970; 1983], [Худаш 1977], [Керста 1984], [Демчук 1988], [Осташ 1995], [Фаріон 2001] та інші. Чимало є робіт, у яких слов’янський іменник репрезентовано принагідно, наприклад, у процесі аналізу твірних основ ойконімів.

Структурний тип власних назв „indeclinabile + nomen” поширений у слов’янській антропонімії, однак трактування таких імен у мовознавчій літературі є різним. Деякі вчені [Skulina1974] розглядають „indeclinabile + nomen” як композити, інші [Железняк 1965; Илчев1969; Суперанская 1969; Чучка 1983] – як відапелятивні утворення, ускладнені префіксами, окремі з них [Trautmann 1948; Svoboda 1964] виділяють їх як особливі імена, „несправжні композити”, ґрунтуючись на тому, що категорично відділяти їх від „справжніх композитів” не варто, бо ще в найдавніші часи слов’янські імена-композити та імена з префіксами почали змішуватися, їх складові компоненти могли взаємопроникати, безсистемно поєднуючись (Sv.: 99).

Цілком слушними видаються міркування Т.Скуліни щодо „indeclinabile + nomen”, одні дослідниці зараховує до композитів, інші – до відапелятивних назв [Skulina1974:8]. Кожна окрема назва потребує вдумливого аналізу семантики, походження і структури, а всі апріорно зроблені висновки деколи мають „чисто фантастичний домисел” [Демчук 1988:93].

Ожидів (Лв) (Ożydow, 1578 (ŽDž XV111/1,72); Żydow, 1515 (ŽDž XV111/1, 157); Ożydow, 1890 (SORG, 669) < о.н.* Ожидь// Ожить (О + жид//жит). Те, що ця особова назва не пов’язана із етнонімом жид доведено (Худ.,Дем.:161-162). Цю назву слід пов’язувати із відомими слов’янськими композитами Žitomir, Žitmir, Žitgoj, Žitoljub, Žitslav, Požit, Zažit (Sv.: 93), які скоротились до одного члена, а потім

ускладнилась компонентом-префіксом. Якщо є зафіксовані назви *Rožit, Zažit*, то цілком ймовірною була форма *Ожит* (згідно з законом ряду). Слов'янський іменник репрезентує широку палітру імен із коренем *-жит-*: *Житарь, Житков, Жито* (Вес.:115); *Жыткою, Жытковиц, Жыцько* (Бір.:151); *Žytek, Žytka* (SSNO V1/3, 38) [див. ще Демчук 1988 : 74].

Є й інші міркування щодо появи компонента *О* в імені **Ожит(д)*. М.Худаш припускає, що перший компонент композита **О(зрh)жить* (побажальне ім'я – *озрhти*, оглянути, побачити життя) скоротився, і залишився тільки префікс (*Худ., Дем.: 163*).

Оздів (Вол) (*Ozdow, 1583 (ŽDz XI, 80)* < о.н.*Оздь (*О+здь*). Компонент *зд* відомий у слов'янському антропоніміконі: *Zdzimir, Zdzislaw, Zdziwoj, Zdziwuj* (Mal.:84-86), *Sdebor, Sdebud, Sdemil, Sdeslav, Sdevoj* (Sv.:86) < *Sde* < *съде* : *съд/zd* “*componere, condere*”, „складати, закладати” (Sv.:84). Один із такого типу композитів після скорочення поширився прийменниково-префіксальним компонентом (пор., *Ostoj* (Sv.:84).

Спорідненою із попередньою є о.н.* *Озденіг*, що стала твірною основою присвійного ойконіми на *-ль* **Озденіж** (Вол)

Компонент *nhg(a)* широко представлений не тільки в антропоніміконі, але й у слов'янській ойконімії: *Чьрниговъ* (ЕСЛГНПР,173-174), *Niegostawice, Niegowa* (SEMG,245), *Нижанковичі* [Купчинський 1981:71], *Ниговищі* (Укр.АТП,789) (Пор. Шул.:98-99). Приставний *О-* з'явився, очевидно, на останньому етапі формування о.н.*Озденіг (у цьому випадку можна говорити про трикомпонентне ім'я), щоб дещо спростити вимову збігу двох зубних приголосних. На апеліативному та онімічному рівнях *О* „може факультативно додаватися до початкового приголосного або відпадати перед ним. Цьому процесові могла сприяти семантична неокресленість, а отже й факультативність префікса *О-*” (Шев.:575).

Обидів (Лв) (*Obidow, 1772 (AGZ X, 438)*; *Obidow, 1785-1788, 1819-1820* (ЙФМ, 216) < о.н.*Обидь//*Обить*. Цю особову назву, очевидно, варто пов'язувати із композитами типу *Radobyт* (Sv.:72); *Wielebyт, Chotebyт* (Mal.:74), пор., *Дрогобич* < *Dargobyт + ль*. Компонент *О* - вторинний. Щодо мотивації ойконіма особовою назвою *Обида* (Вес.:224); *Біда* (Бір.:15), то вона викликає певні сумніви через те, що від іменних основ на *-ā* здебільшого творились присвійні прикметники із *-ин* (*мамин, Ольжин*). М.Худаш трактує о.н. *Обить* як „відкомполітне утворення, яке виникло шляхом усічення другого складу препозитивного компонента імені-композита з початковим відкритим складом *О-*, який внаслідок цього усічення зрісся з постпозитивним компонентом *-бьть* в новотворі *О(?)бьть* (*Худ., Дем.:157*).

Із відкомполітним *Бить* пов'язаний також ойконіми **Обичів** (Чрг) (*Обичевъ, 1691 (Лаз,111,198)* < о.н.*Обичь (пор., ойконіми *Обич* (*Обычь, 1544, Арх.V111/1V,428*). Обидва ойконіми посесивні. Зміна *т > ч* – закономірний історичний процес під впливом *Ј* (пор.,*Худ., Дем.: 157*). Можливо, топоформант *-ів* – вторинний, міг з'явитися уже тоді, коли відприсвійні назви не формувалися під впливом давнішого форманта *-ль*, а на їх місце прийшли новіші посесивні суфікси *-ів, -ин*.

Оратів (Він) (*Oratow, 1629 (ŽDz XX, 80)* < о.н.**Оратъ(a)* (пор., антропоніми *Ратков, Рагов* (Вес.:266-267), *Ратич* (Фар.:271), *Ратка, Ратко* [Демчук 1988:29]; *Ратны, Ратнов, Ратнік, Ратніцкі, Ратников* (Бір.:350). Цей антропонім слід пов'язувати із композитом типу *Ratibor, Ratimir, Ratslav, Ljutorat, Načerat, Nerat, Porat* (Sv.: 83). Якщо є о.н. *Nerat, Porat*, то чому не може бути **Orat*?

Овруч (Жт) (Вроучи (Іпат.,977); Овручь,1661 (Арх.11/11,118,435) < о.н.*О+Вручи (див.Шев.:575)

Охотин (Вол) (Ohotyn, сер.XV1ст. (ŽDž XX11, 286) < о.н.* Охота-відкомполитне утворення (від „хотіти” [Taszycki 1958:55] Chociebor, Chociemir, Chociemysl, Chocieslaw (Mal.:74), Chotebyt, Chotibud (Sv.:76). Приставне О – вторинне. Пор., Хотин („оу Хотини”, 1408 (УГХV,71) < о.н. Хоть(я) (пор., Хота, Хотін, Хацько, Хотенко (Бір.:433); Хотен, Хотенищев (Вес.:342); Хотенко [Демчук 1988 :29].

Оглядів (Лв) (Ogladowsky,1426 (AGZ X1,191) < о.н.*О+глядь (пор. Гляд, Гладко, Глядчанка (Бір.:112); Глядковы, Глядуха, Глядячий (Вес.:80). О – вторинне, за аналогією до Osluch (Sv.:100).

Озлієв (Дубно) (1547, Арх.V111/111,17-24) < о.н. *О+злий. Оскільки ми маємо дуже мало засвідчень у слов’янському антропоніміконі такого типу назв, то можемо лише на підставі прозорих аналогій говорити про те, що реконструйована о.н. Злій//Злий могла поширюватися компонентом О (пор.,Oslav, Odobr, Oprost тощо (Sv.:100).

Осердів(Лв) (Osardow,1578 (ŽDž XV111/1,205) < о.н.*О + сердь(я). У цьому випадку знову говоримо про аналогію.

Обгів\Обговь(Дубно) (Обоговь,1545,1890 (Теод.,11,924) < о.н. *О+богь (пор., Боголюб, Богомил, Богомол (Вес.:42); Boguslaw, Boguchwal, Bogodar, Bogurad (Mal.:66-67); Milboh, Svojboh, Tuboh (Sv.:70); Богів, Богонович (Фар.:146).Скорочений композит до компонента -бог- міг ускладнюватися префіксом-компонентом О.

Цілком імовірно, що „вироблення концепції випадного О, що може факультативно додаватися до початкового приголосного або відпадати перед ним” було наслідком афери О в діалектах спільнослов’янської мови, як це є у говірках сучасної української мови (див.Шев.: 575).

Компонент О засвідчений у небагатьох особових назвах, частіше такі імена виокремлюють із ойконімії. Це можна, очевидно, пояснити тим, що приєднання О було вторинним явищем (можливо, після скорочення „повноцінних” композитів) і дещо хронологічно пізнішим, коли імена-композити семантично не окреслювалися. Однак компонент О чисто формально виконував функцію члена імені-композита.

Особові назви з префіксом-компонентом О – явище загальнослов’янське, історично давнє, підтвердженням цього є те, що їх вицленуємо із посесивної ойконімії.

Потрібно відрізнити від попередньо описаних назв з початковим О ті, котрі мають подвійну мотивацію (тут говоримо про часткову омонімію „чистого” префікса і префікса-компонента композита).

Обухів (Кв) (Obuhow,1595 (ŽDž XX1, 10,25,29) < о.н.Обух (Обух, Обухов (Вес.:226); Абух, Абушок, Абуховіч, Абушанка (Бір.:16); Обухь, Обухович, Обуховь (Демчук 1988:132) < псл. овухь (ЕСУМ,1V,146).

Охлопів(Вол) (Ochłopow, 1570 (ŽDž X1X, 6,8,51,74) < о.н.*Охлоп (пор., Охлопко, Охлопков, Охлопковы , охлопок – жмут паклі, льону тощо (Вес.:235) (Пор., Шул.:103).

Остолопів (Подільська губернія, Гайсинський повіт) (Ostolopow, 1567-1631(ŽDž XX, 123,140) < о.н.Остолоп (пор., Остолоп, Остолоповы (Вес.:234) < апелятив остолоп (Ф,111 ,165).

Оржів (Рв) (Orzow,1618 (ŽDž XX1, 211) < о.н.*Оржь(а) < можливо, від апелятива ржа/ іржа/рос.аржа/оржа (ЕСУМ,11 ,316).

Твірні основи ойконімів **Опалин** (Вол) (Укр.АТП,510); **Оженин** (Рв) (1пол.XV1ст. (ІМС Рв.,453) пов'язані з відповідними префіксованими дієслівними основами опалити, оженити.

У всіх цих назвах можна говорити гіпотетично і про композити (*О+Бух; *О+Хлоп; *О+Стол(оп); *О+Ржа; *О+Пал;*О+Жен).

Відприсвійна ойконімія репрезентує назви з початковим О, однак вони не пов'язані із композитами.

Так, напр., **Ощів** (Вол) (Oszczow (Iszczowno), 1536 (AS, 1V,36) < о.н.*Ощ(а)Гощ(а) (див., Шул.:104) – видозмінений онім.

Щодо ойконіма **Обертин** (І-Фр) (Obertin, 1437 (AGZ X11, 37) < обертали, що утворилося від префікса Ob і основ дієслова vrteti – „вертіти”, vortiti – „обертати”, у яких початкове v основи злилося з b префікса (ЕСУМ,1V,129) (очевидно, у цьому аспекті трактуватимемо і **Оборотів** (1785-1788,Й XV111,243; 1819-1820, Ф XV111,52), то приєменники-префікси О, Об – споріднені, індоєвропейського походження (ЕСУМ,V,124).

1. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XV1ст. К., 1988.
2. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. К.,1958.
3. Железняк І.М. Давні сербоховатські відетнонімічні антропоніми//Територіальні діалекти і власні назви. К.,1965.С.247-259.
4. Железняк І.М. Очерк сербохорватского антропонимического словообразования. К., 1969.
5. Илчев С. Увод. Лични имена // Речник на личните и фамилни имена у българите.София,1969.
6. Керста Р.Й. Українська антропонімія XV1 ст.(чоловічі іменування).К.,1984.
7. Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (географічні назви на -ичі). К.,1981.
8. Морошкин М. Славянский именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке.Введение.СПб.,1867.
9. Остап Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр Війська Запорозького.К.,1995.
10. Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Учен.зап.Моск.ун-та.1948.Вып.128. Кн.1.С.128-152.
11. Суперанская А.В. Структура имени собственного (фонология и морфология). М.,1969.
12. Сухомлин І.Д. Основи полтавської ономастики (По матеріалам Полтавських актових книг XV11 ст.): Автореф. дис. канд. філол. наук. Харьков, 1964.
13. Тушков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен.СПб.,1903.Т.6.
14. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви прикарпатської Львівщини кін.XVШ-поч.XIXст. (з етимологічним словником). Львів, 2001.
15. Худащ М.Л. З історії української антропонімії. К., 1977.
16. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Конспект лекцій. Ужгород, 1970.
17. Чучка П.П. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови: Лексика і фразеологія. К., 1983.

18. *Malec M.* Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych. Wrocław etc., 1971.
19. *Maretić T.* O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba // Rad. Jugosl. Akad. Znanosti i Umjetnosti. 1886. Kn. 81-82.
20. *Miklosich F.* Die Bildung der slavischen Personennamen. Wien, 1860.
21. *Palacký F.* Popis staročeských osobných a křestných jmen. 1832.
22. *Skulina T.* Staroruskie imennictwo osobowe. Wrocław etc. 1974. Cz. 2.
23. *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.
24. *Taszycki W.* Najdawniejsze polskie imiona osobowe // 1. Onomastyka. Wrocław etc. 1958. S. 32-91.
25. *Trautmann R.* Die Elb.=und Ostseeslawischen Ortsnamen. Berlin, 1948. T. 1.

Джерела та їх скорочення:

- Арх. – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. К., 1859 1914. Ч. I VIII/T. I XXXV.
- Бір. – Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінськ, 1969.
- Вес. – Веселовский С.Б. Ономастикон.-М., 1974
- Гр. – Словарь української мови. К., 1907 1909. Т. I - IV.
- ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі.-К., 1985
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. К., 1982-2003. Т. I-IV.
- ІМС – Історія міст і сіл Української РСР.- К.-Т. 1-25.
- Ипат. – Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. СПб., 1843. Т. II.
- ЙФМ – Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики: Показчик населених пунктів. К., 1965.
- Лаз. – Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Полк стародубский. К., 1888. Т. I: Полк нежинский. К., 1893. Т. II.
- ОНСН – Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779-1781). К., 1931.
- Теод. – Теодорович Н.И. Вольнь в описании городов, местечек и сел... Житомирский уезд, Новгород-Волынский уезд, Овруцкий уезд. Почаев, 1888. Т. I. Ровенский уезд, Острожский уезд, Дубенский уезд. Почаев, 1889. Т. II. Кременецкий и Заславский уезды. Почаев, 1893. Т. III.
- УГ XV – Українські грамоти XVст.-К., 1965.
- Укр. АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. К., 1947
- Фар. – Фаріон І. Українські прізвищеві назви прикарпатської Львівщини кін. XVIII-поч. XIXст. (з етимологічним словником). Львів, 2001.
- Ф. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1964-1970. Т. I - IV.
- Худ., Дем. – Худащ М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). К., 1991.
- Шев. – Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків, 2002.

- Шул. – Шульгач В.П. Ойконімія Волині (етимологічний словник-довідник). К., 2001.
- AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1868-1935. T. I- XXV.
- AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1887, T.I; Lwów, 1890, T.111 -IV; Lwów, 1910, T.VI.
- Mal. – Malec M. Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych. Wrocław etc. 1971.
- SEMG – Słownik etymologiczny miast i gmin PRL. Warszawa. 1984.
- SORG – Special-Orts-Repertorium von Galizien. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1890. Wien, 1893
- SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych, pod red... W.Taszyckiego. Wrocław etc., 1965 - 1978. T.I - V.
- Sv. – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.
- ŹDŹ – Źródła dziejowe. Warszawa, 1877, T.V; Warszawa, 1908, T.XV11. Cz.I; Warszawa, 1902, T.XV111. Cz.I; Warszawa, 1899, T.XIX; Warszawa, 1894, T.XX; Warszawa, 1894, T.XXI.

Скорочення:

Він. – Вінницька область
 Вол. – Волинська область
 Жт. – Житомирська область
 І-Фр. – Івано-Франківська область
 Кв. – Київська область
 Льв. – Львівська область
 Рв. – Рівненська область
 Чрг. – Чернігівська область

OZHIV, OHLYADIV... AND THE SIMILAR ONES

Zoriana Kupchynska

*Ivan Franko National University of Lviv
 The department of Ukrainian Language,
 1/234, Universytets'ka Str., 79602 Lviv, Ukraine,
 phone: (00380 322) 96 47 17*

Possessive toponymic names having the 'O' prefix-component are regarded. They are considered by scholars differently: some scholars state they are compound-names, others deny it. Nevertheless each name is unique, so we treat some of them as composites (E.g. Ozhydiv, Ohlyadiv) and others as prefixed names derived from common ones (E.g. Ohlopiv, Ostolopiv). Such Proper names are All-Slavonic phenomenon.

Key words: possessive toponymic names, compound-names, composites, prefixed names, All-Slavonic phenomenon.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2004

Прийнята до друку 1.06.2004